

K R O N I K A

S L O V E N S K I H M E S T

LETNIK VII * ŠTEVILKA 4

V LJUBLJANI MESECA DECEMBRA 1940

SLOVENSKA MESTA IN TRGI

I. KRANJSKA MESTA IN TRGI

JOŽE GREGORIČ

Mesta so živi organizmi, iz neznatnih početkov se razraščajo, eno manj, drugo bolj, kakršne so pač njegove življenjske okolnosti. V stoletjih spreminjajo svoj izraz, ki je logična posledica vseh mogočih činiteljev, zgodovinskega, političnega, socialnega, nad vsemi pa stoji pogoj, ki izhaja iz geografske osnove tal, na katerih se je mesto razvilo.

Za svoj obstoj se morejo mesta zahvaliti predvsem prometnim, tržnim in strateškim zahtevam organizirane človeške družbe, ki si je na točkah, ki so posebno ustrezale vsem tem zahtevam, uredila skupna bivališča. Ker pa se ti pogoji v teku časa spreminjajo, je povsem naravno, da tudi v razvoju mest opazamo valovanje. V zgodovini mest govorimo o obdobjih velike gospodarske in kulturne prosperitete, pa zopet o dobah gospodarskega zastoja in kulturnega zatišja. V bitvu vse to ni nič drugega kot zunanji odsev spreminjajočih se pogojev mestnega razvoja.

Razumljivo je tudi, da so mesta na važnejših prometnih točkah v rasti prekosila mesta, ki so od prometnih zvez bolj oddaljena. Posebno vidno je to pri naših podeželskih mestih n. pr. na Dolenjskem, kjer Višnja gora ali Kostanjevica po številu prebivalstva ne dosega kake velike gorenjske vasi.

Gornji trije vzroki, prometni, tržni in strateški, ki so odločali pri nastanku in razvoju naših mest v srednjem veku, so v najnovejšem času dobili še važnega tekmeča v blazno naraščajoči industriji, ki v nasprotju s srednjim vekom danes bistveno odloča pri rasti mest. Pomislimo samo na ogromen razmah Kranja! Zato pa je skoraj odpadel tretji, v srednjem veku izredno važen činitelj, to je strateški, ki je pri nastanku in rasti mestnih naselbin, zlasti pa za njih zunanje lice, izgubil danes skoraj ves vpliv.

Mesta pa imajo kot vsako živo bitje tudi svoj izraz, svojo fiziognomijo. Tudi ta je posledica vseh naštetih pogojev. Prometne razmere so mestu predpisale mrežo ulic, tržne razmere položaj trga, kot najvažnejšega prostora srednjeveškega mesta, zahteva po varnosti in

obrambi je mesto vklenila v obroč obzidja. Nad vsemi temi pogoji stojita še dva, najprej ustvarjajoča volja meščana kot graditelja naselbine in geografski, prirodni, od vseh početkov dani položaj, ki je tako močan, da se mu morajo vsi ostali podrediti.

Vsi ti činitelji so posredovali mestu njegov zunanji izraz, ki je le enkratni, vsakemu mestu lasten, kakor so vsi pogoji enkratni, za vsako mesto drugačni.

Lice, zunanji izraz mesta se nam kaže že v njegovem talnem načrtu in zunanjem pojavu, izgledu, ki se nam pokaže, ko zremo kako mesto. V najnovejšem času nam je omogočen še en, do nedavno nesluteni pogled iz zraka, aviona, ki nam je odprl doslej neznano podobo mest, ki bistveno dopolnjuje talni načrt, ker nam pove mnogo več kot ta.

Bolj kot vse drugo je zunanja slika mesta veren odsev vseh pogojev, ki jo oblikujejo, in zgodovinskih usod, ki so mesto zadevale. Ta bo tudi predmet zanimanja naše študije.

BERN, POGLED IZ ZRAKA

BOLOGNA, POGLED IZ ZRAKA

Podoba mestne naselbine, njegovo značilno obličje, je tesno povezano s talnim načrtom. Ta zariše mrežo cest in ulic in položaj trgov. Trden okvir dobe srednjeveška mesta v obzidju, ki je dolga stoletja trden in največkrat tesen oklep, v katerem se mesto razvija. Urbanistično ima obzidje izrazito mikavno vlogo, ker da mestu trdno, kristalinično obliko. Naj se je v tem

trdnem okviru mreža ulic še tako spreminjala, množila in zapletala, naj so oblike in fasade hiš dobivale nov izraz, se mestna slika bistveno ni spremenila, dokler ni ob koncu 18. stol. padlo mestno obzidje in se je pričelo mesto svobodno širiti v svojo okolico. To je v razvoju vseh evropskih mest najopaznejša zareza, ki docela spremeni mestno sliko. Mesta izgube kristalinično obliko, predmestja ožive in segajo kot tipalke na podeželje ter ga navezujejo na mesto.

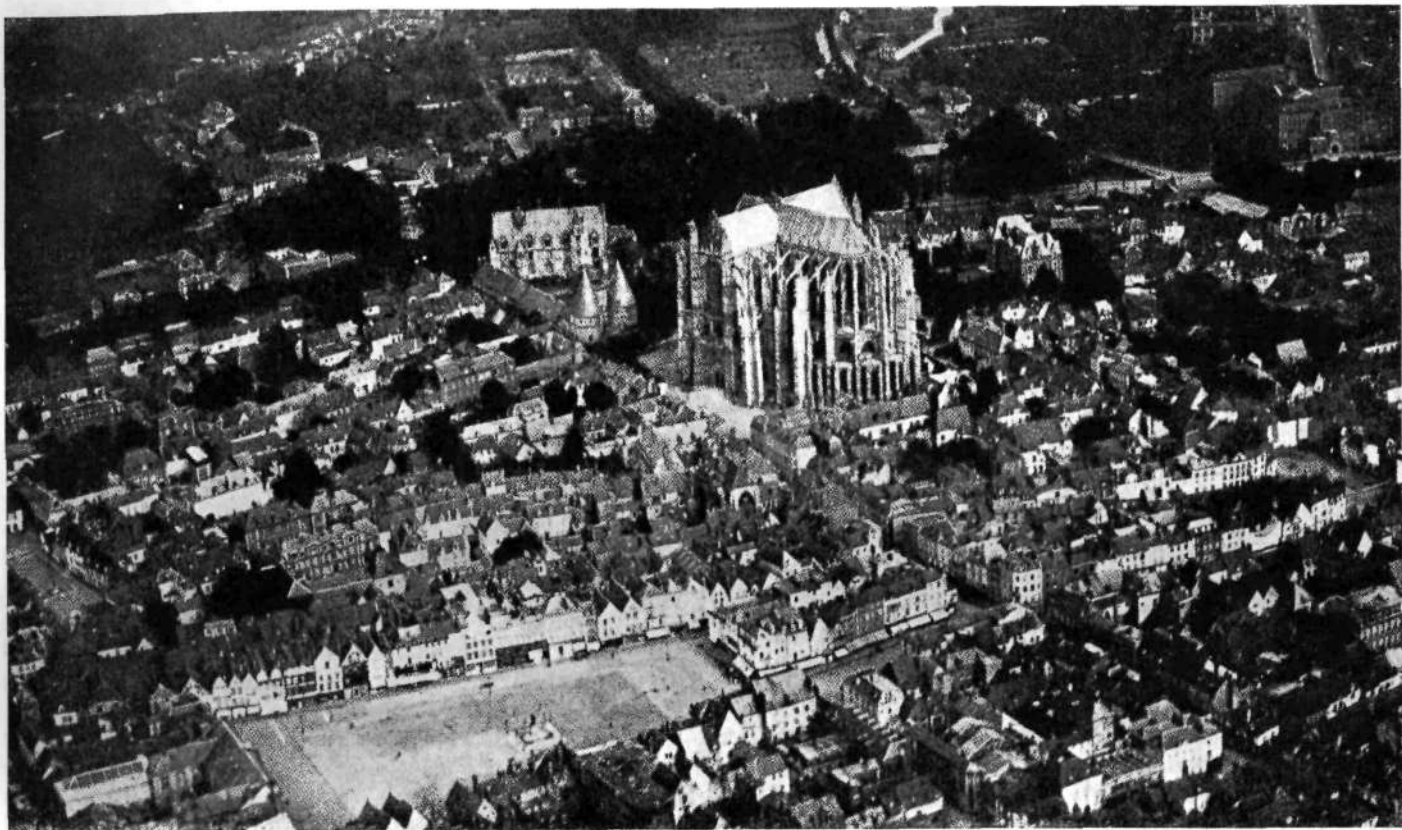
Evropska mesta se vse do konca srednjega veka dele v 2 skupini: v pravilno in nepravilno zidana mesta. Pri prvem tipu je uveljavljena pravokotna delitev talnega načrta z ravnimi, pravokotno se križajočimi cestami in trgi, pri drugem je cestno omrežje nepravilno, vijugasto in preprejeno, ulice so ozke in kratke, sem in tja se razširijo in tvorijo trg, vse je brez pravega reda kakor slučajno nastalo.

Vendar ta nepravilnost ni samovoljna in neosnovana, temveč ima svoj vzrok v naslonitvi na geografski položaj. Tektonika tal je diktirala mestni tloris, tej se je prilagodilo mestno obzidje, ki izrablja v naravi dane momente, da skupno z obzidjem sodelujejo pri obrambi naselbine.

Med naravnimi činitelji, ki odločujejo pri nastanku mestnega tlorisa, so najvažnejši reke, jezera, morja in hribi. Po rekah, jezerih in morjih se mesta dele v

POGLED NA STARO LJUBLJANO IZ ZRAKA

BEAUVAIS, POGLED IZ ZRAKA

obrežna ali obalna, dalje mesta v okljuki rek ali v sotočju dveh rek. Posebno obliko imajo mesta na hribu ali ob vznožju hriba. Seveda nastopi večkrat kombinacija teh pogojev. Zlasti pogosto se družita reka in hrib v idealno prizorišče za nastanek mesta.

Mesto ob vznožju hriba dobi skoraj vedno svojo arhitektonsko zaključenost šele z gradom na hribu, ki najčešče tvori prvi zasnutek bodočega mesta. Grad je potem redno zvezan z mestnim ozidjem in predstavlja važno trdnjavsko oporo. Dostikrat prevzame vlogo gradu tudi cerkev.

Pravokotna delitev cestnega omrežja in pravilna oblika mest nastopita samo tam, kjer je teren indifereenten, to je v ravnini, ali pa, kjer je smotrno prirejen.

Po položaju, kjer se je mesto razvilo, ločimo naslednje tipe:

Obrežno in mostno mesto. Glavna ulica teče vzporedno z reko ali pravokotno nanjo in jo premosti z mostom. V tem primeru se hiše stisnejo k ustju mosta in ga oklenejo.

Mesta v okljuki ali sotočju dveh rek so izrabila izredno ugodno lego in napolnila prostor v okljuki, kopno stran pa ali utrdila z obzidjem ali prekopala s prekopom in ustvarila tako umeten otok (Kostanjevica). Temu tipu pripada največ kranjskih mest.

Mesto na hribu, ki ga predstavlja med kranjskimi mesti n. pr. Višnja gora.

Kot poseben tip nastopa *mesto na podnožju grajskega hriba*. V tem primeru se hiše stisnejo tesno k vznožju hriba, ga oklenejo in slede njegovim obrisom. Od kranjskih mest pripadata temu tipu škofja Loka

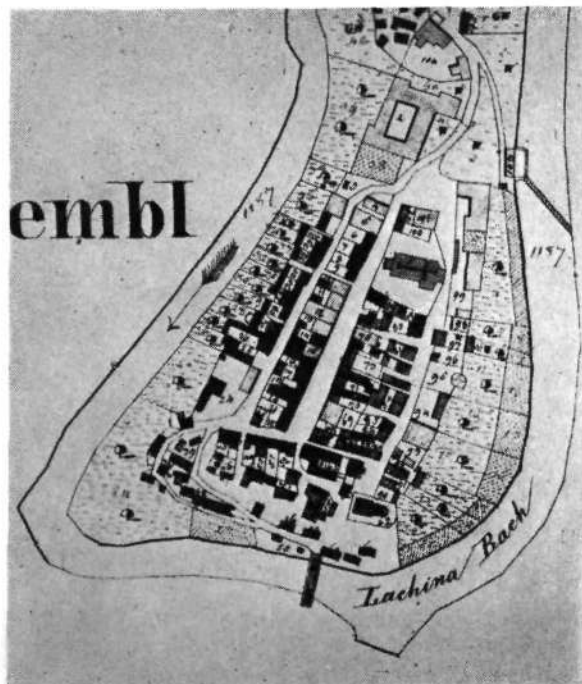
in glavno mesto Ljubljana, ki ovija podnožje grajskega hriba.

Glede razmerja obeh glavnih tipov, pravilno in nepravilno zidanega mesta, moremo ugotoviti, da nastopata drug ob drugem in da nista vezana ne časovno ne teritorialno. Opazimo le, da se v renesansi in baroku združujeta v smislu racionalizacije, ko staremu, nepravilno zidanemu jedru prizidajo nove mestne dele s pravilno talno delitvijo.

Če smo sedaj delili mesta z ozirom na njih naravni položaj, se pri tem nismo ozirali na talni načrt. Ta pa dovoljuje nadaljnjo delitev mest v posamezne tipe. Če pogledamo talni načrt katerega koli mesta, se nam v nepregledni, zapleteni mreži ulic predstavijo večji, nezazidani prostori, trgi. Trg je za srednjeveško mesto

LUCCA, POGLED IZ ZRAKA

ČRNOMELJ

Značaj mesta pa je prav tako odvisen od političnih, socialnih in kulturno zemljepisnih razmer, kar se najbolj izrazi v dveh, za evropsko kulturo polarno pomembnih silah, severu in jugu. Sever predstavlja germansko kulturo in politiko. Njen socialni ustroj je fevdalni, njega nosilec plemstvo in duhovništvo. Vidni znak fevdalne oblasti je grad, ki kakor krona leži nad mestom, ki se razvija ob njegovem vznožju.

Jug Evrope predstavlja romanska kultura in politika, njen ustroj je v nasprotju s severom izrazito municipalen, meščanski. Jedro mesta tvori v Italiji trg, Piazza della Signoria, kjer stoji palača Signorije, predstavništva svobodnega mesta. Ločen od trga Signorije je Piazza dell' Duomo kot sedež cerkvene oblasti, kot tretji pa se uveljavlja popolnoma samostojno Piazza Mercato ali Piazza d'Erbe kot tržni prostor z Loggio dei Mercanti. Gradu kot sedež fevdalne oblasti zastoj iščemo v kakem italijanskem mestu.

Tej v socialni strukturi temelječi razliki med severnim in južnim tipom mest so klimatske razmere vtisnile še svoj posebni pečat. Mrzlo in vlažno podnebje severa z velikimi razlikami temperature med zimo in letom in z dolgotrajnim jesenskim in pomladnim deževjem je zahtevalo hiše z visokimi in strmimi strehami, ki hitro odvajajo vlago in sneg.

Temu nasprotno vroče in suho južno podnebje je dovoljevalo nizko kritje hiš s položnimi, kolikor ne ravnimi strehami. Tudi različnost materiala, obilica lesa na severu in prevlada kamna nad lesom na jugu je dala mestnim naselbinam popolnoma različno lice. Kamnita ali vsaj ometana, nizko krita poslopja juga so v rezkem nasprotju z visokimi, lesenimi, na zunaj vidnimi in lepotno podčrtanimi konstrukcijami severnjaških hiš. Slikovita grupacija strmih lesenih streh odlikuje mesta severa, široki, z arkadnimi hodniki obrobjeni trgi in ulice, so bistvena poteza južnjaške mestne arhitekture.

In končno je nad vsemi temi mestno sliko oblikujočimi činitelji človek s svojo ustvarjalno voljo, ki v okviru danih prilik in gradiva ustvarja popolnoma individualne rešitve. In najsí bosta položaj in grupacija hiš še tako slična, kakor n. pr. pri Ljubljni,

najvažnejši prostor, na katerem se razvijata trgovina in obrt, in je obenem nosilec vsega javnega življenja. Različne oblike trgov nam dovoljujejo ustvariti sistem, po katerem delimo mestne tipe v

cestni trg,

cestni trg pravokotne oblike in
pravokotni trg.

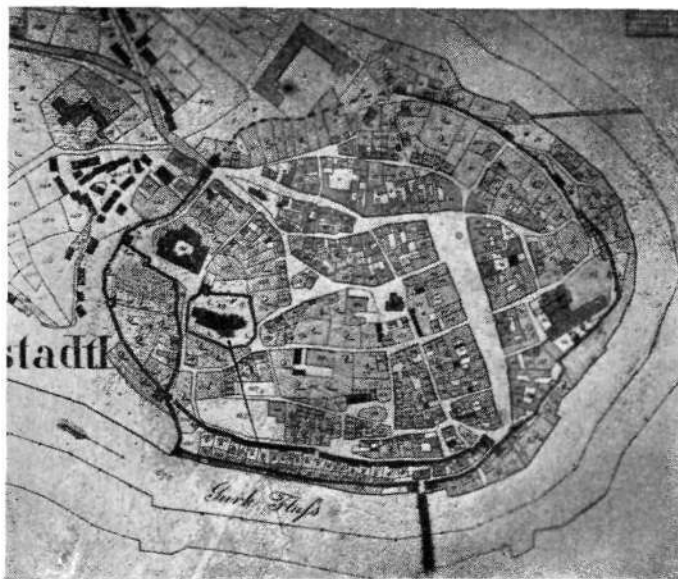
Cestni trg služi predvsem tranzitnemu prometu. Prečni promet je izključen. Stranice trga so največkrat strnjene ali pa se odpirajo v zelo ozkih ulicah. Izoblikovanje cestnega križišča je v tem primeru izključeno.

Cestni trg pravokotne oblike ima na prvi pogled slično obliko kot prejšnji. Različno je razmerje dolžine in širine, pri čemer širina močno naraste. Glavna cesta se na obe strani v pravilni obliki razširi in napravi tako prostor trgovanju.

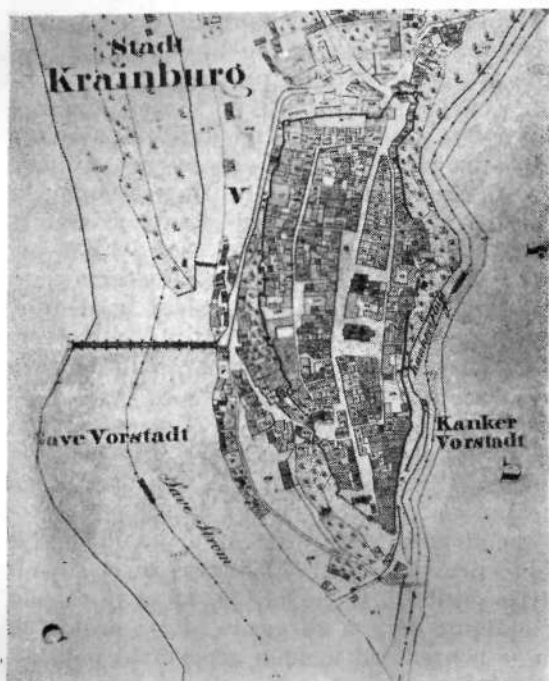
Pravokotni trg omogoča razkošne in monumentalne zasnove javnih prostorov.

KOČEVJE

NOVO MESTO

KRANJ

ŠKOFJA LOKA

Gradcu ali Salzburgu, ima vendar vsako mesto nekaj svojega, neko značilnost, ki eno mesto proti drugemu karakterizira.

Le nekaj primerov za ilustracijo k dosedaj povedanemu.

Videli smo, da je geografski pogoj najvažnejši faktor pri urbanistični zasnovi mestne naselbine. Njegov vpliv je tolik, da ga vsi ostali ne morejo omalovaževati, ampak da se mu morajo brezpogojno podrediti. Kako celo pri skoraj enakih razmerah prav oblika terena odločujoče vpliva na mestni tloris, naj pokažeta primera Berna in Novega mesta.

Lega obeh mest je na las slična. Obe ležita v okljuki rek, Bern v zavoju Aare, Novo mesto v zavoju Krke. Reki oblivata mesti od treh strani in le četrta stran veže mestni pomol s celino. Teren, ki ga reki oklepata, pa je v obeh primerih različen. Bern leži na ravni polici, ki le proti rečnim bregovom strmo pada, sicer pa popolnoma ravno prehaja v zaledje. Polotok Krke pa se strmo dviga od vzhoda proti zapadu, doseže na Kapitlju najvišjo točko in se strmo spusti proti severozapadu do zajed Krke in se takoj še više dvigne onkraj ceste, ki se v tej tesni izogne mestu.

Ta površinska razlika obeh mestnih pomolov je terjala v vsakem primeru različno delitev talne ploskve. Teren Berna je omogočil pravilno pravokotno delitev talnega načrta. Tri vzporedne ulice teko paralelno z obema rokavoma Aare, te križa pravokotno mnogo ožjih in krajših ulic, tako da nastanejo med ulicami pravokotni bloki hiš. Smer glavnih štirih ulic je obenem prometna smer, ki na tem mestu prestopi reko Aaro.

V Novem mestu je napeti teren onemogočil paralelno delitev tlorisa, čeprav so vsi ostali pogoji isti. Trgovska pot pri Novem mestu premosti Krko z desnega na levi breg. Cesta, ki je na južni strani prešla na ozemlje mesta, se pravokotno na tok reke nadaljuje in se nato v pravem kotu preusmeri proti zapadu ter se tako izogne strmo proti Kapitlju dviga

jočemu se terenu. Kapiteljski hrib je tvoril osnovo pri urbanistični zamisli naselbine. Radialno in koncentrično se okoli njega razporejajo mestne ulice in trgi. Kapiteljski hrib s cerkvijo je osnovno oporišče mestne slike, osrednji motiv, na katerega je osredotočena grupacija hišnih blokov.

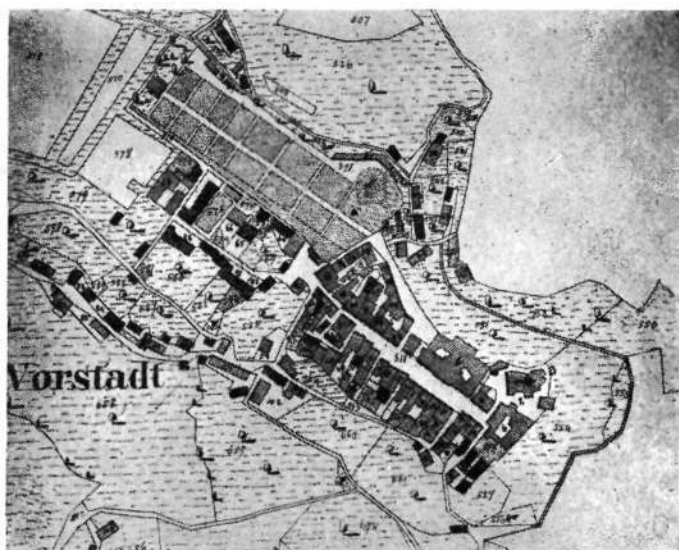
Tako po talnem načrtu kot po zunanji obliki sta si Bern in Novo mesto kljub sličnosti položaja prav zbog površinske razlike tal popolnoma nasprotna. Bern je izrazito longitudinalno razvito mesto, brez centralnega motiva, na katerega bi bila osredotočena gradnja blokov. Tej longitudinalni usmeritvi se pokoravajo tudi hiše v mestu in celo stolnica kot najvažnejša stavba srednjeveškega mesta leži vzporedno s cesto, ki teče mimo nje.

Novo mesto nasprotno je izrazito centralno disponirano. Kapiteljski vrh je središče vse zasnove, cerkev pa je na zunaj tista dominantno ležeča arhitektura, v kateri je šele mestna slika zaključena.

Vpliv fevdalno in municipalno organizirane človeške družbe na razvoj mestnih naselbin naj nam predloči primera Bologne in Ljubljane.

Aeroplanski posnetek Bologne nam kaže izrazito radialno grajeno mesto, katerega središče sta za zunanji pogled dva stolpa, v resnici obširen trg oziroma skupina trgov Piazza V. Emanuele, Piazza Nettuno, Piazza Ravegnana, ki so med seboj povezani z dvema največjima arterijama, Via Rizzoli in Via dell'Indipendenza. Ob teh trgih stoje najvažnejše mestne stavbe: Palazzo del Comune, Palazzo Pubblico, Palazzo del Podestà, katedrala sv. Petronija, mestnega zaščitnika, ter končno Palazzo della Mercanzia. Tako so tu v osrčju mesta osredotočene stavbe, v katerih je sedež mestne in politične gosposke, meste republike, in trgovsko središče, vse zbrano okoli cerkvenega zaščitnika. Municipalni karakter juga je tako dobil v urbanistični zasnovi mesta svoj viden izraz.

Pri Ljubljani pa nas prevladujoča vloga gradu, ki kakor krona leži nad mestom, pouči, da je ta najvaž-

RADOVLJICA

nejše poslopje v mestu. V podnožje grajskega hriba stisnjena mestna naselbina ima v gradu svojo lepотно oporo, ustrezno njej stanuje v gradu fevdni gospod kot absoluten gospodar mesta. Politična odvisnost mesta od fevdnega gospoda je dobila zunanji izraz v prevladujoči vlogi gradu v mestni sliki.

Geološki položaj teh dveh mest, Bologne v odprti ravnini, Ljubljane na podnožju grajskega hriba, je svobodno izbran, vendar v smislu socialnega reda. Municipalna ureditev na jugu je rabila mnogo planega prostora za namestitve trgov in zgradb, fevdalni sistem severa si je izbral položaj ob griču, na katerem je zgradil grad, od koder je mogel varno in absolutno vladati mestu.

Kako bistveno različni karakter mest ustvarja različnost materiala in vremenskih razmer, prav dobro kažeta primera Beauvaisja in centra Lucce. Visoke, z ozko stranjo na trg obrnjene, s strmimi strehami krite hiše Beauvaisja predstavljajo karakter severnjaškega srednjeveškega mesta, pri katerem žive strehe popolnoma samosvoje izredno mikavno življenje.

Center Lucce kaže tip italijanskega mesta z nizkimi, ploščatimi, za izraz mestnega prostora indiferentnimi strehami. Tu prevladuje kamen ali omet nad nezakrito leseno konstrukcijo severnjaških hiš.

Pri teh dveh primerih pa je tudi vloga katedrale v mestni sliki dobro ponazorjena. Na severu je katedrala prav toliko kot zunanja priča religioznosti srednjeveškega meščana tudi najvidnejši znak srednjeveškega mesta in njegovo najvažnejše estetsko dopolnilo. Njen umetniški mik ni izčrpan že v umetniški pomembnosti spomenika, v njegovi velikosti, bogastvu detajlov in celote, temveč leži prav tako v individualnem položaju v gneči trgov in ulic, iz katerih se odpirajo na katedralo vedno novi pogledi.

Nasprotje med ogromnostjo katedrale in neznatno, majhno arhitekturo mestnih hiš, ki se stiskajo okoli nje s strmimi strehami, je za izraz mesta bistvena poteza.

Na jugu ni te ogromne višinske razlike med katedralo in hišnimi bloki. Bazilikalni tip je še skozi ves srednji vek živ in tvori osnovno obliko cerkvene arhi-

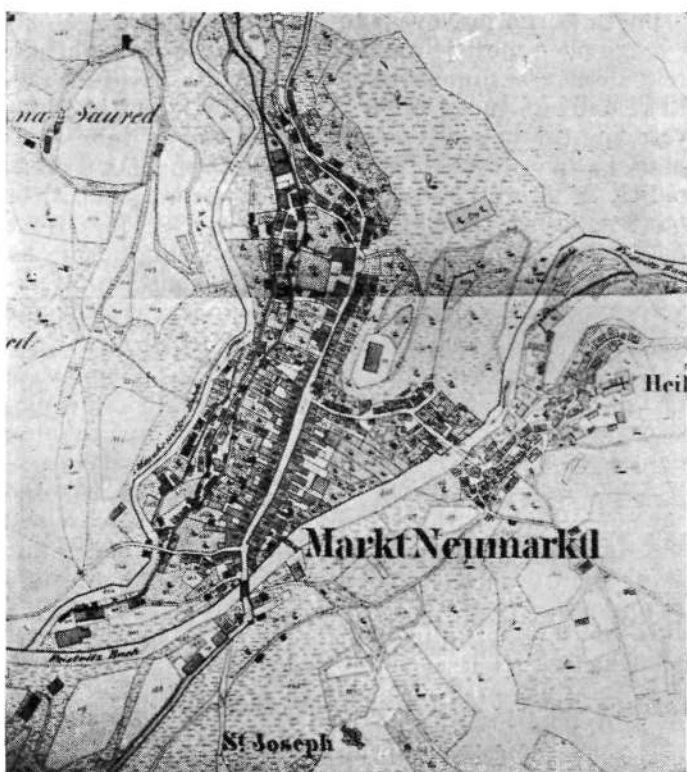
tekture. Bazilika je po svoji zunanosti le hiša med hišami. Le izredni poudarek na dolžini in široka, po tleh zleknjena masa jo ločita od profanih stavb. Tudi gotske stavbe Italije, ki se zlasti po obrisu zunanje lupine prostora tesno naslanjajo na bazilike, nikakor nimajo onega silnega višinskega vzpona kot njihove sestre na severu. Katedrala sv. Petronija v Bologni, ki je na naši sliki prav dobro vidna, je dober primer te vrste arhitekture. Poudarek dajo cerkveni arhitekturi predvsem zvoniki, s katerimi pa uspešno tekmujejo stolpi mestnih hiš n. pr. v Firenzi, Sieni in drugje, kjer stolpi mestnih hiš prekašajo v višini zvonike cerkva in je v Firenzi šele renesančna Brunelleschijeva kupola obvladala izraz naselbine.

To naj bi bila osnovna opazovanja o razvoju in tipih mestnih naselbin in vplivov, ki so jih vsak po svoje oblikovali. Prenesimo sedaj ta opazovanja na kranjska mesta.

Nastanek naših mest sega v 12. stol., ko dobe starejše naselbine pravni značaj. Za razvoj mest so bili merodajni trije činitelji, to je tržišče, ki se je razvilo okoli starejše župne cerkve ali gradu, dalje prometne zveze, ki jih je posredoval ugoden geografski položaj, in končno strateške zahteve.

Zanimivo je, da pri kranjskih mestih ni nepretrgane kontinuitete z antičnimi mesti. Kasnejše srednjeveške naselbine so se razvile sicer v bližini razrušenih antičnih mest, a so se umaknile vedno v zavetje grajskega hriba ali v varni objem reke. Primer Ljubljane je v tem oziru zelo poučen.

Ker so srednjeveška mesta in trgi v prvi vrsti prometna tržišča, so privilegiji rednih tedenskih in letnih sejmov najvažnejši mestni privilegij, ki si jih mesto pusti vedno znova potrjevati od svojega fevdnega gospoda. Za razvoj trgovine in obrti je poleg privilegijev

TRŽIČ

važna tudi prometna politika, izražena v omejitvi trgovskih poti (»Straßenzwang«).

Od 16 kranjskih mest jih sega po svojem nastanku v srednji vek 13, ostala tri mesta, to je Radeče, Tržič in Jesenice so bila povišana v mesta šele v najnovejšem času, a vendar so vsa tri imela že v srednjem veku trške pravice.

Od 18 kranjskih trgov ima svoj izvor v srednjem veku 14, ostali štirje so dobili trške pravice v 2. polovici 19. in v začetku 20. stoletja.

Tudi trgi imajo pravico do rednih tedenskih in nekaj večjih letnih sejmov prav tako kot mesta. Kar mesto loči od trških naselbin, je obzidje, ki ga trgi vsaj redno niso imeli. Izmed kranjskih mest so v srednjem veku vsa obzidana. Vendar pa vidimo, da imata tudi trga Mokronog in Vinica obzidje, ki sta ga dobila zaradi pogostih turških napadov.

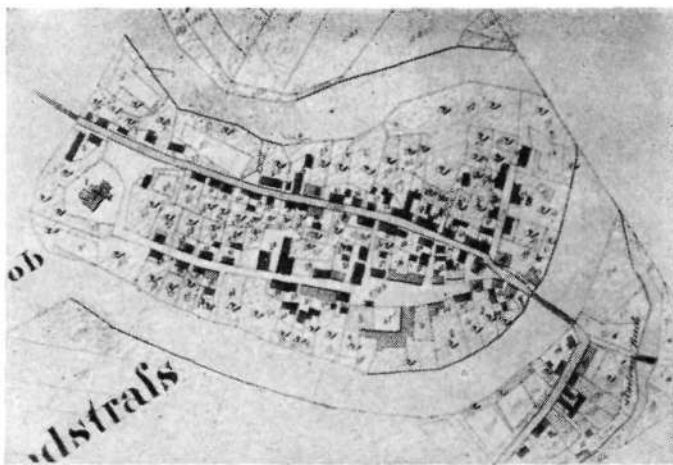
Strateški moment, ki je poleg tržnega soodločal pri nastanku mestne naselbine, je bil zlasti v nemirnih časih turških vpadov tako močan, da so se prav iz tega razloga izvršile selitve mest. Tako vidimo, da se je Višnja gora iz nižine ob cesti, kjer je še sedaj naselje Stari trg, preselila na bližnji grič v varstvo starega gradu. Slični primeri nastopijo pri Škofji Loki, Metliki in Ložu.

Na fevdalizmu temelječi socialni red severa, kate-remu ves čas pripada tudi Kranjska, ima tudi v življenju mest svoj odmev. Mestni gospod je v kranjskih mestih deželni knez, zemljiški in cerkveni gospod. V Novem mestu so to Habsburžani, v Ljubljani, Kostanjevici Spanheimi, v Kamniku Andechs, v Škofji Loki freisinški škof, v Radovljici in Kočevju Ortenburžani.

Zunanji znak fevdalnega gospoda je grad, ki ga skoraj nobeno slovensko mesto ne pogreša. Najvidnejša izjema je Novo mesto, ki je nastalo kot ustanova Habsburžana Rudolfa IV. l. 1365., in njegov postanek ni vezan na starejšo naselbino ob gradu. Zato zavzema v Novem mestu položaj gradu cerkev.

METLIKA

KOSTANJEVICA

Najvažnejšo podlago za študij kranjskih mest nudijo talni načrti. Za podlago sem vzel franciscejske katastrske mape, izvršene med l. 1829. do 1835., večina v merilu 1 : 28.800. Fotografski posnetki teh map so priložene slike talnih načrtov v tekstu. Ker so bile mape izvršene še pred uvedbo železnic in pred ogromnim industrijskim razmahom najnovejšega časa, ki so v organizmu naših mest povzročili največjo spremembo, nam ti načrti kažejo prvotno, skoraj nepokvarjeno podobo talnih načrtov.

Za študij naše urbanistike so načelne važnosti stare slike mest, zlasti starejših topografov Meriana iz leta 1649, in predvsem Valvasorja iz leta 1688., čeprav pri zadnjem sliki mest žal večkrat ne ustrezajo resničnosti.

Od dosedanje domače literature o tem vprašanju je najvažnejša razprava dr. J. Rusa o »Tipu naših mest na pomolu«. Za posamezna mesta je podal oznako prof. dr. Fr. Stelè za Kamnik, Kranj ter Ljubljano in arh. Fr. Tomažič za Ljubljano.

Štajerska mesta, katerih historično fiziognomijo je zajel Vischer, je obdelal Hermann Wengert v knjigi »Die Stadtanlagen in Steiermark«, koroška, ki so našla svojega historičnega topografa v Valvasorju, pa dr. ing. Karl Ulbrich v knjigi »Städte und Märkte in Kärnten«. Oba, zlasti Ulbrich, se omejujeta le na tipologijo mestnih trgov in se na geološki položaj mest ne ozirata.

Primorska mesta tvorijo v vrsti slovenskih mest posebno skupino. Njihov značaj je zelo odvisen od geografskega položaja teritorija, na katerem so se razvila. Primorska Istria in Furlanija ležita na stikališču obeh osnovnih kulturnih tvornih sil. Sever in jug si stojita tu nasproti vsak s svojim različnim družbenim sistemom. Opazovali smo že na primerih Bologne in Ljubljane, kolik vpliv imata ti dve sili na obliko mestnih selišč. Primorska mesta so bila izpostavljena obema vplivoma. Politične razmere, v katerih senci so se mesta razvijala, so določale tudi mejo obeh vplivov.

Mesta, ki so ležala v območju benečanskega kulturnega vpliva, kažejo na municipalni družbeni sistem oprto urbanistično zasnovo mestnega organizma, ki ga označuje forum, trg, po vzoru Markovega v Benetkah, ki ga obdajajo mestne hiše, stolpi in odprte loggie. Taka so mesta zapadnega obrežja Istrije.

Uper 2.202

Mesta v Furlaniji, kamor je pod vplivom oglejskega patriarhata segla fevdalna kultura evropskega severa in se tu srečala s kulturo Italije in Benetk kot vplivnega središča, kažejo dvojni izraz. Fevdalni značaj severa je našel svoje uresničenje v gradu nad mestom, južnjaški značaj pa daje mestu trg, ki se je naslonil na grajski hrib in ki ga oklepajo značilne stavbe juga. Izrazit primer mest tega pasu je Videm.

Tretji, primorska mesta obsegajoči pas karakterizira severni, fevdalni kulturni krog. Mesta tega pasu imajo izrazito severnjaško podobo in se vpliv južne kulture omeji le na posameznosti, ki so za splošni milje brez moči. Gorica s svojim gradom pripada že srednjeevropskemu tipu, pa tudi Trst z gradom na hribu sv. Justa je produkt iste kulturne volje.

V naslednjem bom poskusil podati tipologijo kranjskih mest z ozirom na njihov geološki položaj in obliko tržnega prostora.

Geografski položaj je po prejšnjih ugotovitvah najtrajnejši in najmočnejši urbanist, ki mestni naselbini predpiše talni načrt, obliko naselja in možnost slikovite grupacije hiš. Preko osnovnih zahtev geografskega položaja ne more niti ustvarjalna volja človeka, graditelja naselbin, kajti površinska oblikovitost tal mu je začrtala osnovne oblike bodočega selišča. In le, če se človek podredi naravnim pogojem in v njihovega okviru gradi sebi bivališče, mu uspe, da zgradi smotrni in mikaven mestni organizem. Nepravilnost mestnega obrisa, ki ga v srednjem veku ponazorjuje obzidje, mreža ozkih, zavitih ulic in trgov, je posledica oblike tal, na katerih mesto stoji. Le v enem primeru je geografski položaj indiferenten, pusti graditelju naselbine svobodne roke, to je v ravnini. Tu nastopata pravilni pravokotni obris in mreža v pravem kotu se križajočih ulic. Tega primera ne najdemo pri nobenem kranjskih mest, kajti pri vseh je geografski položaj tako izrazit, da ni dovoljeval pravilnega talnega načrta.

Za študij geografskega položaja je aeroslika neprijemno bolj ustrezajoča kot talni načrt. Aeroslika, če

je posneta iz dovoljne višine, nam nazorno prikaže vso logiko zemljepisnega položaja.

Primeri Berna in Novega mesta, katerih aeroplanska posnetka prikazujeta tudi okolici obeh mest, sta nam odkrila tudi prvenstveno vlogo površinske oblikovitosti tal pri urbanistični zasnovi naselbin. Žal za kranjska mesta nisem mogel razen za Ljubljano, Novo mesto in Kostanjevico dobiti aeroslik, zato naj služijo kot ponazoritev le talni načrti.

Večina kranjskih mest, to je 9 od 16, pripada tipu *mest na pomolu*. Dr. Rus jih deli v 3 grupe.

1. v *okljuki rek*, kamor spadajo Črnomelj, Kočevje in Novo mesto;

2. v *medvodjih rek*, to so mesta Kranj, Škofja Loka, Tržič, Radovljica na Gorenjskem in Metlika v Beli Krajini;

3. *mesta na otoku* zastopa Kostanjevica.

I. — *Črnomelj* leži v okljuki reke Lahine, ki ga oblika od treh strani. Ob vhodu na mestni pomol je strahil grad črnomaljskih gospodov, ki se omenja že v letu 1165. Glavna ulica se v mestu razširi in tvori trg, vzporedno z njim tečeta še 2 stranski ulici.

Kočevje ima sličen položaj v okljuki Rinže. Mesto ozir. naselje, ki ima od l. 1577. trške pravice, je stalo sprva v okolici sedanjega pokopališča in se je šele l. 1471., ko je trg dobil mestne pravice, preselilo v varni objem Rinže. Tudi tu varuje grad po naravi nezavarovani dostop na pomol. Poleg glavnega trga ima še 4 vzporedne ulice.

Novo mesto je največji in najbolj tipični primer te vrste mest. V širokem zavoju Krke, ki teče 15 m pod mestnim obzidjem, je bilo obilo prostora za naselbino. Poleg glavne prometne žile, ki se je takoj ob vstopu na teritorij mesta razširila v prostoren trg, ki je bil najobširnejši na Kranjskem, je bilo v obzidju še 15 ulic in trgov. Ob koncu 17. stoletja je stalo v obzidju 6 cerkva in blizu 360 hiš. Značilno za mesto pa je, da nima gradu. Njegov položaj zavzema kapiteljska cerkev, ki z velikim sistemom utrdb brani kopno stran pomola.

II. — *Kranj*, največje gorenjsko mesto, najlepše predstavlja drugo varianto mest na pomolu. Na ploščati polici v sotočju Save in Kokre, ki tečeta 20 do 40 m globoko, se je razvila naselbina. Poleg glavne prometne ulice, ki se razširi v trg, sta še dve stranski. Značilno je za Kranj, da stoji župna cerkev na Glavnem trgu, dočim je pri vseh ostalih mestih odmaknjena od prometa na miren prostor. Vrisano ozidje prav lepo kaže, kako je urbanist izkoriščal dani teren.

Škofja Loka ima svoj začetek v sosednji Stari Loki, kjer se že l. 1074. imenuje fara. Poleg te se pod gradom freisinških škofov in v varnem objemu združenih rek Sore in Sorice v 13. stoletju razvije trg, ki se od l. 1374. imenuje civitas in oppidum. V cerkveni odvisnosti od Stare Loke pa ostane do l. 1532. Pod gradom, ki je vključen v mestno obzidje, se razvije najprej sedanji Mestni trg in nato še Spodnji trg. Cerkveni trg z župno cerkvijo loči od Mestnega trga venec hiš, naslonjen na arhitektonsko pomembno Homanovo hišo iz začetka 16. stoletja.

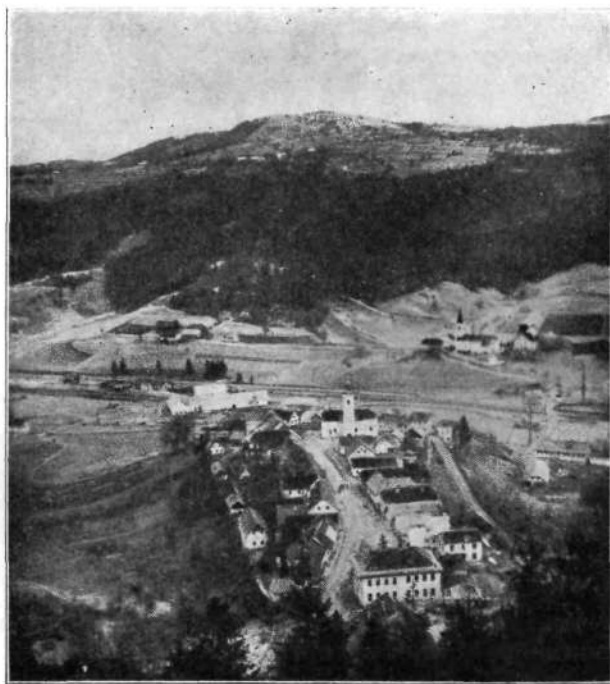
Radovljica leži v medvodju Save in Suhe. Sava teče 75 m pod zapadno stranico mesta, na vzhodu pa deli Predtrg od mesta dolina Suhe. Cerkev, ki je starejša od gradu, ima sličen položaj na koncu pomola kot v Novem mestu. Poleg Glavne ulice je le ena stranska.

Tržič je dobil mestne pravice šele l. 1926. Trške pravice pa je dobila naselbina l. 1492. Prvotna naselbina Ljubeljski trg ali Stari Tržič je ležala 6 km severno od sedanje. Ko je med l. 1261. do 1320. Ljubeljski trg zasul plaz, so v medvodju Tržiške Bistrice in potoka Mošenika pod gradom Neuhaus ustanovili sedanji Tržič, ki obvladuje važno Ljubeljsko cesto, ki vodi skozi mesto.

Metlika je pozidana na pomolu med potokoma Obrhom in Suhorjem. Prvotno naselje je bilo pri Treh farah, a se je umaknilo na varnejši kraj. Grad varuje vhod na pomol, na drugi strani se uveljavlja Komenda ali Križatija. Poleg Glavnega trga ima le eno stransko ulico.

VIŠNJA GORA

VIŠNJA GORA, POGLED S STAREGA GRADU

III. — *Kostanjevica* je edini kranjski primer mesta na otoku, ki je umetno nastal tako, da so prekopali suho stran pomola v zavoju Krke. Otok vežeta s kopnim dva lesena mostova, preko katerih gre državna cesta, ki je glavna prometna žila v mestu. Poleg te je samo še ena stranska ulica. Par kratkih prečnih ulic veže obe glavni. Grad je danes župnišče.

Krško predstavlja tipično obrežno mesto, stisnjeno v ozko dolino med Savo in strmo reber Johi. Mesto se razteza ob cesti v dolžino 1,5 km.

Višnja gora je edini predstavnik mesta na hribu. Prvotno naselje, ki se še danes imenuje Stari trg, so l. 1478. premaknili na bližnji hrib v varstvo Starega gradu. 389 m visoki grič je nudil prostor le eni prometni cesti, ki se je razširila v prostornejši trg. Na začetku trga stoji cerkev, ki je bila zvezana z obzidjem in katere prezbiterij je služil kot obrambni stolp.

Ljubljana kot deželno glavno mesto je izrazit primer mesta, ki se je razvilo pod grajskim hribom. Kontinuiteta z rimsko Emono je bila popolnoma pretrgana. Emona je nastala v osi prehoda na južnem koncu terase med šišenskim in grajskim hribom kot čisto geometrična tvorba s pravokotno se križajočimi cestami, zaprta v strogi pravokotnik obzidja. Naši predniki so popolnoma ločeno od Emone postavili prve hiše pod gradom v zavetju Ljubljanice, kjer je kot prvo jedro sedanje Ljubljane zrasel Stari trg, ki se je prilagodil pogojem tal med Gradom in reko. Prvi porast mesta predstavlja onkraj Ljubljanice Novi trg, pri katerem sta pod zemljo zasuta rimska Emona s svojim vzhodnim obzidjem in ozidju vzporedno obrežje Ljubljanice vplivala na pravilno delitev talne ploskve. Kot tretji se je obema tema pridružil še Mestni trg in tako ustvaril podaljšek Staremu in v elegantni vijugi oklenil grajsko pobočje. Nič one geometrične delitve, kot je bila v Emoni, ni tu. Tektonika tal se izraža v mehkih linijah ulic in oklepu ozidja, ki daje okvir vsakemu teh treh mestnih delov. Grad vrh naselbine

LJUBLJANA

je z obzidjem povezan z njo v nerazdružno urbaniščno celoto, ki še danes obvladuje zunanje lice Ljubljane.

Kamnik ima izreden položaj ob Kamniški Bistrici, ki se komaj da primerjati s kakim kranjskim mestom. Mesto se je razvilo ob Bistrici na kraju, kjer se stikata dve prometni žili, ena, ki vodi vzporedno z Bistrico v smeri jug-sever, in druga pravokotno na to iz Tuhinjske doline. Pri tem se je selišče naslonilo na naravno pregrado Mali grad - žalski Turen. Južno od te pregrade leži šutna, najstarejši del Kamnika, kjer je od nekdanje stala farna cerkev. Severno od te pregrade se je najprej razvil Stari trg pod Malim gradom in na levi strani Bistrice, temu nasproti Novi trg, ki se omenja že v najstarejših virih. Pravo mesto se je razvilo ločeno od vseh treh delov s središčem, ležečim severozapadno od Starega trga, ki ga je vključilo v svoj organizem; za svojo obrambo je izrabilo na vzhodu Bistrico, na jugu pa gričasto pregrado z Malim gradom, dočim se je na zapadu in na severu zavarovalo le z zidom in jarkom, o čemer priča ime severnega predmestja Graben. Cesta, ki pride z juga, tvori v mestu glavno prometno žilo. Ob nji stoji na šutni farna cerkev. Ko se prevrže čez klanec med Malim gradom in žalami, tvori nekoliko razširjen Glavni trg, na katerem stoji magistrat. Z vzhoda se zliva na trg cesta iz Tuhinjske doline, ki dobi na teritoriju mesta ime Velika ulica. Tudi obzidje je prilagojeno naravnim pogojem terena in vključuje vase gradova Mali grad in žalski Turen.

Lož, ki se je razvil pod vovbrškim gradom, je nova naselbina. Prvotno naselbino predstavlja Stari trg, ki mu je Lož zaradi varnejše lege pod grajskim hribom prevzel trške pravice. Cerkev, postavljena na rob naselbine ob obzidje, je služila tudi obrambnim namenom.

Radeče, trg, ki je šele l. 1935. dobil pravice mesta, se je razvil v ozki dolini Save pod gradom svibenskih gospodov, predstavlja tako kot Krško izrazito obcestno naselbino.

Jesenice so se razvile v ozki dolini Save, vtisnjene v pobočje Karavank. Naselbina obstaja iz dveh prvotnih selišč Save in Jesenic, ki ju je ogromen razmah

industrije v najnovejšem času združil v celoto, ki je bila povzdignjena v mesto l. 1929. Od obeh delov imajo le Jesenice, ki so prislonjene v breg k župni cerkvi, enoten značaj.

Iz geografskega položaja kranjskih mest je razvidno, kolikšno vlogo so imeli pri nastanku tržni, prometni in strateški vzroki. Strateški vzrok je bil v srednjem veku tako važen, da so večkrat opustili prvotno naselbino in jo prestavili v varnejši položaj. Geografsko najugodnejši položaj je nudil zavoj ali sotočje dveh rek, kar 10 naših mest pripada temu tipu. Ostala so se razvila pod grajskim hribom in izkoristila pri tem večkrat tudi rečno dolino. Ljubljana in Kamnik sta odlična primera.

Tržnoprometna pomembnost mest pa je zahtevala v mestu primeren prostor za kupčevanje in sejme. Tako so nastali trgi, ki so bili najvažnejši in obenem največji nezazidani prostori v mestu. Vse ostale ulice so tesne in krive. Oblika tržnih prostorov nam nudi še eno oporišče za tipološko razdelitev mest.

Najenostavnejša oblika mestnega trga je nekoliko razširjena glavna ulica, na kateri se je vršil ves promet. Če le možno je segala od enih vrat do drugih, večkrat se je proti enim vratom zoževala in dobila tako lijakasto obliko. Po tem, koliko je bila ulica razširjena, ločimo cestni trg, cestni trg pravokotne oblike in pravokotni trg.

Če pregledamo talne načrte naših mest s tega vidika, vidimo, da pripadajo vsi prvima dvema tipoma. Pravega pravokotnega trga ni.

Cestni trg dobro predstavlja glavna ulica Tržiča, dalje Krškega, Kostanjevice, Črnomlja, Spodnji trg v Loki in »trg« v Višnji gori. Tudi oba kamniška trga, šutenski in Glavni trg, sta izrazita cestna trga. Vsi ostali pripadajo

cestnim trgov pravokotne oblike. Pri teh se ulica na obe strani močno razširi. Taki so trgi v Kranju, Loki in Kočevju, Mestni trg v Ljubljani in Glavni trg v Novem mestu. Posebno ta je po svoji velikosti najodličnejši med vsemi kranjskimi trgi. Proti mestnim vratom se lijakasto zožuje. Vse trge označuje njihova nerazbita, od vseh strani strnjena zazidava. Povsod je prečni promet izključen, vanj se izlivajo le ozke in krive stranske ulice, ki ne ubijajo arhitektonske za-

KAMNIK

ključenosti trga. Kako se tudi trg pokori pogojem tal, kaže ljubljanski Mestni trg, ki kakor polmesec oklepa grajski hrib.

Trg pravokotne oblike predstavlja le Novi trg v Ljubljani na levem bregu Ljubljanice. Trg pa je so-razmerno majhen in je brez prometnega pomena.

Taka je torej podoba naših mest v srednjem veku, dokler so bila stisnjena v trden oklep obzidja. S koncem 18. stoletja se začne nagel razvoj v okolico. Zlasti sta rast mest pospešila železniški promet in vedno bolj naraščajoča industrija najnovejše dobe. Ta dva vzroka sta ustvarila popolnoma nove pogoje za razvoj in gradnjo mest.

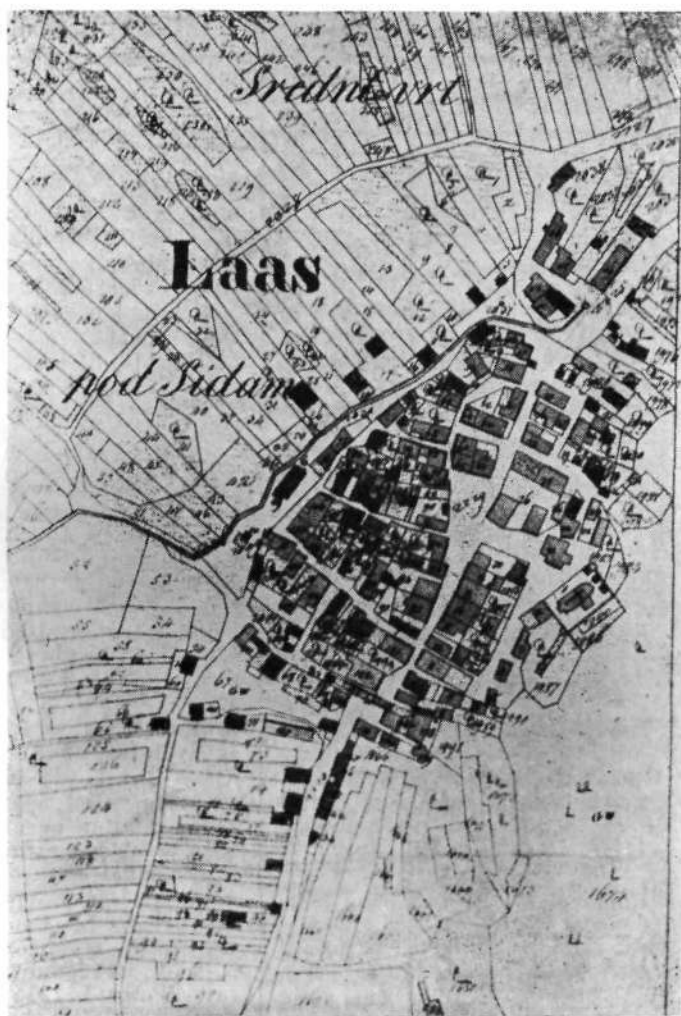
V splošnem spadajo naša mesta srednjega veka v okvir srednjeevropskih mest. Slične politične, socialne in kulturne razmere so oblikovale njih zunanjo podobo. Naš človek jim je dal posebni znak, izredno mikavnost in lepoto, narava pa jim je posredovala miljejsko učinkovitost tako, da spadajo naša mesta med izredno mikavna selišča, pri katerih se priroda in delo človeških rok srečno spopolnjujeta. Zato so v polni meri deležna ljubezni našega človeka, ki jim je vzdal laskave naslove kot bela Ljubljana, pisana škofja Loka, črni, toda ponosni Kranj in podobno.

LITERATURA

- J. Gantner, Grundformen der europäischen Stadt. Wien 1928.
H. Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark. Graz 1932.
Dr. Ing. Karl Ulbrich, Städte und Märkte in Kärnten. Wien 1939.

CERKNICA

LOŽ

- Dr. A. Melik, Slovenija I./2. SM 1936., str. 598—621.
Dr. J. Rus, O tipu našega mesta na pomolu. LZ 1930.; 685—691; 739—747.
Dr. M. Kos, Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1933., str. 198—204.
Dr. Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana 1929.
Dr. A. Melik, Razvoj Ljubljane. GV 5/6. 1929.-1930., stran 93—127.
Dr. Fr. Zwitter, Razvoj ljublj. teritorija, prav tam; str. 138—154.
Dr. Fr. Stelè, Kamnik, umetn. topografski opis. Ljubljana 1929., str. 93, 94.
Dr. Fr. Stelè, Kulturno lice kamniškega okraja. Na bregovih Bistrice. Groblje 1938., str. 139—143.
Dr. Fr. Stelè, Obličje Kranja. V žontarjevi knjigi »Zgod. mesta Kranja«. Ljubljana 1939., str. 373—383.
Dr. Fr. Stelè, Ljubljana 1940.
Dr. Fr. Stelè, Umetnost v Primorju. Ljubljana 1940.
Arh. Fr. Tomažič, Talni načrt mesta Ljubljane. »Kronika« IV, str. 88.
L. Riedberg, Deutsche Burgengeographie. Leipzig 1939. Poglavlje »Stadtburgen«, str. 30—34.
Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937.

PREGLED KRANJSKIH MEST

Ime nadmorska višina	Število		Zgodovinski pregled	Tip naselbine
	preb.	hiš		
Črnomelj, 156 m	1400	241	Prvič omenjen 1228. Kot trg 1277. Povzdignjen v mesto 1407. Grad 1165. Župnija l. 1228. Nemški viteški red 1268. Obzidje.	Cestno mesto v okljuki Lahinje. Grad pri nezavarovanem vstopu na mestni pomol. Cestni trg. Cerkev ob glavni ulici.
Jesenice, 584 m	5097	472	V 14. st. trške pravice. Župnija pred 1523. Požari 1783., 1815. Mestne pravice 1929.	Raztresena obcestna naselbina šele v novjšem času združena z mestom
Kamnik, 379 m	2660	365	Med 1188. in 1204. se navaja kot trg. Listina iz l. 1229. navaja meščane. L. 1267. mesto. L. 1202. se imenujeta 2 gradova. Mestno obzidje 1451. Požari 1511., 1609., 1660., 1779., 1788., 1804., 1845. Prvi župnik 1207.	Mesto zavzelo položaj ob Bistrici z naslonom na Mali grad, nepopolno cestno križišče. Grad na Malem gradu. Izrazit cestni trg. Cerkev ob glavni ulici v predmestju Šutna. Rotovž na Glavnem trgu.
Kočevje, 460 m	3079	345	1330. naselijo Ortenburžani Tirolce. Ime K. se prvič pojavi 1363. L. 1377. trške pravice. L. 1471. mestne pravice. L. 1491. ga porušijo Turki. Požari 1515., 1596., 1684. L. 1339. stalen duhovnik. L. 1393. župnija. Obzidje.	Mesto v okljuki Rinže z gradom. Cestni trg pravokotne oblike. Cerkev ob reki pri vstopu ceste na pomol. Premik naselbine.
Kostanjevica, 158 m	450	79	Prvič omenjena 1091. Trg 1249. Mesto 1252. Mestne pravice vojvoda Henrik med l. 1259.—1307. Fara 1220. Požari 1617., 1663., 1674.	Mesto na umetnem otoku Krke. Izrazit cestni trg. Cerkev odmaknjena od glavne prometne žile na stranski položaj.
Kranj, 385 m	4000	370	Prvi meščani 1221. Mesto 1256. Fara 1226. Požari 1668., 1749., 1811., 1832. Obzidje.	Mesto ob sotočju Save in Kokre. Lep primer cestnega trga pravokotne oblike. Cerkev in rotovž na trgu.
Krško, 168 m	1009	120	Prvič omenjen 895. Trške pravice v 14. st. Mestne pravice 1477. L. 1480. obzidje. Potresi 1628., 1632., 1635. Vikarijat 1765. Župnija 1894.	Izrazito 1,5 km dolgo obrežno mesto ob Savi. Cestni trg. Cerkev ob glavni cesti.
Ljubljana, 293 m, stolnica	Leta 1931. 59.765	3477	Srednjeveška naselbina nastane ločeno od rimske Emone pod grajskim hribom. L. 1144. se prvič omenja Laidbach. L. 1146. Luwigana. L. 1163. fara sv. Peter. L. 1315. Stari trg. L. 1461. škofija. L. 1324. obzidje. L. 1693. Academia Operosorum. L. 1895. potres. Po l. 1920. prične Plečnikovo delo za Ljubljano.	Izrazit predstavnik mesta na vznožju grajskega hriba. Nastane iz treh ločenih delov, Starega, Novega in Mestnega trga, ki so vsak zase obzidani. Stari in Mestni trg predstavljata značilne cestne trge, ki so se prilagodili podnožju grajskega hriba in toku Ljubljanice. Novi trg predstavlja pravilno delitev talne ploskve s pravokotnim trgov in je nastal z naslonom na vzhodno obzidje rimske Emone.
Lož, 604 m	450	100	Prvič omenjen 1237. Mesto 1477. Obzidje.	Mesto ob vznožju grajskega hriba. Premik naselbine. Cerkev vklenjena v sistem utrd.
Metlika, 166 m	1167	246	Imenuje se prvič l. 1300. kot forum novum. Kot mesto se prvič omenja 1365. Požari l. 1469., 1529., 1705. Župnija pri Treh farah pred 1200.	Mesto ob sotočju dveh potokov. Cestni trg trikotne oblike. Grad ob vhodu na pomol. Premik naselbine. Cerkev zapira trg na jugu.
Novo mesto, 202 m	4045	516	Ustanovljeno 1365. L. 1493. Kapitelj. Požari 1540., 1576., 1584., 1605. 1664., 1736., 1795.	Najlepši primer mesta v okljuki reke Krke. Cerkvni tabor. Trg lijakaste oblike, največji med kranjskimi trgi. Rotovž na Velikem trgu.
Radeče, 195 m	1280	192	Kot trg se omenjajo l. 1206. Vikarijat l. 1385., župnija 1618. Dvignjene v mesto 1925.	Mesto v tesni dolini Save z izrazitim cestnim trgov.
Radovljica, 491 m	840	116	Trg 1343. Mesto 1510. Požar 1654., 1835. Župnija 1296.	Mesto v medvodju Save in Suhe. Cerkvni tabor. Cestni trg.
Škofja Loka, 349 m	2307	267	Kot trg se omenja 1248. Kot mesto 1274. L. 1321. obzidje. Požar 1660., 1698. Potres 1511. Vikarijat 1532., župnija 1804.	Mesto pod grajskim hribom v medvodju Sore in Sorice. Mestni trg pravokotne oblike; spodnji izrazit cestni trg. Premik naselbine. Cerkev ločena od trga. Rotovž na trgu.
Tržič, 515 m	3450	300	V 1. pol. 13. st. Stari Tržič. Sedanji Tržič omenjen 1320. Trške pravice 1492. Požar 1811. Prvi župnik 1475. Mestne pravice 1926.	Mesto v medvodju Tržiške Bistrice in Mošenika. Izrazit cestni trg. Grad. Premik naselbine.
Višnja gora, 389 m	365	85	Stari trg kot trg omenjen l. 1269. L. 1478. preselitev na grič. Istega leta mestne pravice. Vikarijat 1135., župnija pred 1395.	Mesto na hribu. Cerkvni tabor. Cestni trg. Premik naselbine.

PREGLED KRANJSKIH TRGOV

I m e nadmorska višina	Število		Zgodovinski pregled	Tip naselbine
	preb.	hiš		
Cerknica, 541 m	535	103	L. 1040. dobe C. oglejski patrijarhi. Od 10. st. last graščine Hasberg. Župnija ustanovljena 1247. Turki napadejo in požgo C. l. 1472. Tedaj pozidajo tabor okoli cerkve. L. 1527. jo ponovno požgo Turki.	Trg se je razvil okoli griča s farno cerkvijo, ki je bila spremenjena v tabor.
Domžale, 291—305 m	2298	392	Prvič se omenja Studa 1205. Vikarijat 1801. Župnija 1908. Povzdignjene v trg 1925.	Trg nastal tako, da so združili vasi Stob, Zg. Domžale, Sp. Domžale in Studo. Razmah industrije je povzročil povzdigo v trg.
Kropa, 531 m	584	92	Nastanek v 13. st. Trške pravice konec 15. st. Župnija 1620. Požar l. 1900.	Izrazito obcestna naselbina. Cerkev ob strani.
Litija, 240 m	611	105	Prvič se omenja l. 1145. Pravice trga še pred Valvasorjem. Prvi ohranjen privilegij 1778. Požari 1614. in 1634. Župnija 1936.	Leži ob cesti v savski dolini ob vznožju strmega Sitarjevca. Cesta se razširi v prostoren trg, sredi trga stoji litijski grad.
Mengeš, 318 m	1476	258	Prvič omenjen 1154. Prvi župnik znan 1215. Požari 1834. in 1861. Trške pravice 1867.	Nad 2 km dolg obcestni trg, ki ga križišče cest deli v Veliki in Mali Mengeš.
Mokronog, 251 m	809	174	Prvič omenjen 1215. Kot trg 1280. Prvi sodnik 1367. Župnija v 12. st. Požari 1641. in 1682. Obzidje.	Trg se je razvil v dolini, kjer se steka več potokov na napetem terenu pod gradom. Cesta se od severa proti jugu razširi in tvori trg pred cerkvijo.
Moravče, 381 m	362	64	Trške pravice verjetno v 17. st. Prvi župnik Vitiko 1286.	Selišče grupirano okoli farne cerkve ob cesti Domžale-Litija oz. Zagorje.
Motnik, 442 m	314	61	Prvič omenjen med 1123.—1146. Trške pravice 1423.	Trg leži v dolini Motniščice ob cesti Kamnik - Vransko.
Planina, 455 m	805	164	Trške pravice 1217. Požari l. 1626. in 1808. Vikarijat 1555., župnija 1849.	Trg se je razvil pod gradom, ki ga danes ni več, ob stari važni prometni poti Ljubljana - Trst.
Ribnica, 491 m	1111	218	Kdaj trške pravice ni znano. Grad dobe 1082. Turjačani. Cerkevna občina 9. st. Požari l. 1445., 1480., 1558., 1728., 1778., 1807., 1915.	Trg je v zvezi z gradom, ki stoji na desnem bregu Bistrice. Izrazit cestni trg. Ob njem farna cerkev.
Sodražica, 535 m	771	151	Omenja se 1082. L. 1753. vikarijat, 1762. župnija. Trške pravice 1865.	Trg leži v ozki dolini na obeh bregovih Bistrice ob podnožju Velike gore. Skozi trg vodi cesta Izlake - Rakek.
Turjak, 524 m	185	46	Grad omenjen 1067.	Trg leži ob cesti Ljubljana - Kočevje. Je v zvezi z gradom, sam pa nima nič trškega na sebi.
Vače, 523 m	226	51	Trške pravice pred l. 1470. Vikarijat pred 1262. Župnija 1392.	Jedro trga je ob župni cerkvi. Razvil se je pod gradom istega imena, o katerem pa ni več sledu.
Velike Lašče, 541 m	535	103	Prvič omenjene 1156. Po l. 1471. ustanovili vas okoli cerkve na hribu. Vikarijat 1662., župnija 1862. Trške pravice 1913.	Prvotna naselbina pri vasi Sela. Po l. 1471. nastane na griču sedanji trg. Skozi vodi cesta, ki se pred cerkvijo razširi v trg.
Vinica, 190 m	290	60	Prvič omenjena 1082. Trg vsaj v 15. st. v dobi turških napadov. Župnija 1268. Požari l. 1874. in 1888. Obzidje.	Trg se je razvil pod gradom na terasi nad Kolpo. Skozi trg pelje cesta, ki tvori majhen trg.
Vrhnika, 296 m	2280	426	Trg 1325. Vikarijat 1296., župnija 1408. Požari l. 1606., 1628., 1632. 1670., 1728., 1878.	Trg leži ob križišču cest Ljubljana - Trst in Podpeč - Vrhnika - Smrečje. Naselbina se je razvila iz 3 t. j. Breg, ki je prvotno čolnarsko središče, Vas ob Stari cesti pod Sv. Trojico in Hrib okoli župne cerkve.
Železniki, 455 m	831	133	Omenjen že 973., ko so v posesti brižinskih škofov. L. 1340. so se fužinarji naselili v sedanjih Ž. Župnija 1622. Požar 1846.	Obcestna naselbina v tesni soteski Selške doline. Cerkev ob strani. ob strani.
Žužemberk, 190—294 m	768	161	Grad iz 10. st. Prvič omenjen 1216. Trške pravice v zgod. sr. veku. Vikarijat 1399. Župnija 1463. Požari 1591. in 1670.	Trg leži na visoki terasi nad Krko. Skozi vodi cesta, ki se sredi trga razširi in tvori tržni prostor, ki ga proti Krki zapira mogočen grad, proti vzhodu pa podružnica Sv. Jakoba. Na desnem bregu Krke se je razvilo okoli cerkvice sv. Miklavža naselje ribičev. Župna cerkev stoji na hribu izven trga.